

НОВ ПРОЧИТ НА ИСТОРИЯТА НА НОВОБЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК

Диана Иванова. (2012). *История на новобългарския книжовен език. Лекционен курс*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“. 508 с.

Мария Мицкова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Пред нас е книга, значимостта на която се определя не само от качеството ѝ на учебник, чиято цел е да представи процесите на формиране и развитие на новобългарския книжовен език от началото на Възраждането до наши дни. Книга, която да удовлетвори нарасналата нужда от издаването на нов обобщаващ труд по известната проблематика, в който отделни значими въпроси да получат своето преосмисляне и тематично разширяване. Стойността на книгата се състои и в това, че предлага онзи оригинален, авторски и личен поглед на Диана Иванова – учен с дългогодишна практика в полето на историческата лингвистика, през призмата на който широката и многоаспектна картина на възрожденските книжовноезикови процеси, търсения и блянове придобива своите ясни и конкретни очертания в контекста на най-новите изследвания и достижения в науката.

Както е известно от историята на българското езикознание, времето след Втората световна война наред с другите големи обществени промени у нас донася и нов контекст, в който да съществува и да се развива българската наука, включително и науката за българския език. Същността на езика като обществено явление, методиката на изследването му, отношението между книжовен език и диалекти се поставят на ново осмисляне, в което системните

проучвания на Л. Андрейчин оформят началото на една нова университетска дисциплина, различна от общата история на езика. Погледната през призмата на извървяното време и постигнатото научно познание и знание, историята на новобългарския книжовен език не е млада научна област, но през седемдесетте години на своето съществуване издадените обобщаващи трудове се броят на пръстите на едната ръка. От излизането на първия системен труд на Л. Андрейчин „Из историята на нашето езиково строителство“ (1977), на учебниците на Р. Русинов („Учебник по история на новобългарския книжовен език“, 1980; „История на съвременния български книжовен език. XX век“, 1976), основополагащи за университетската дисциплина, както и на академичната „История на новобългарски книжовен език“ (1989) са изминали повече от три-четири десетилетия.

На този фон книгата на Диана Иванова се появява като навременно и чакащо издание. В него синтезирането на станалите вече класически постановки, както и представянето и критичният поглед върху новите научни изследвания в областта на българската историческа лингвистика (отнесена към възрожденския период) очертават нови акценти, в които преразглеждането и оценката на дадени тези от миналото довеждат до нови прочити и интерпретации на познатата фактология.

В структурата си учебникът следва хронологията и основните етапи на процесите, явленията и контекстите, в чиято последователност и следственост се залага основната теза за континуитета и приемствеността в разволя на българския книжовен език. Ето защо никак не е случайно, че след изложението на класическите за подобен тип трудове уводни въпроси, свързани със същността и предмета на дисциплината и запознаването с основния терминологичен апарат и теоретичната база, в основата на която ще бъде положен богатият извор и доказателствен материал, авторката обръща специално внимание върху **периодизацията на книжовния ни език**. Положен в концептуалната рамка на идеята за непрекъснатост на българската книжовноезикова история, въпросът за периодизацията придобива особена важност.

В направената от Д. Иванова ревизия на проблемите и несъответствията, свързани с досегашните периодизации, битувалите с десетилетия термини *новобългарски книжовен език*, *български национален*:*донационален книжовен език* и пр. получават своето ново осмисляне. В този контекст авторката съвсем логично достига до заключението, че главоболията с определянето на времевите рамки на отделните периоди са последица от смесването на понятията *периодизация на книжовния език* и *периодизация на говоримия език* в донационалния период. Подобно смесване оставя отворен въпроса за **предишния период между старобългарския и новобългарския книжовен език**, неговото начало, времетраене и място. Приносно се оказва личното авторско разбиране, че за самостоятелно обособен *ранен новобългарски период* (XVII в.

– средата на XVIII в.) има основания, тъй като, от една страна, това е начало, в което говоримата норма започва да се използва системно и съзнателно в писмените прояви, което е достатъчният довод изследователите да говорят за книжовна норма от новобългарски тип. От друга страна, в различните типове книжовни езици, характерни за това време: ранен новобългарски книжовен език на дамаскините, късен старобългарски книжовен език (с търновска и търновско-ресавска норма), църковнославянски език (езикът на богослужебните печатни книги, идващи от Русия и Украйна), се наблюдават тенденции, които продължават и през следващите десетилетия и отиват чак до средата на XIX в., т.е. този поток е единен, но с преобладаване на една от всички други тенденции (стр. 43). Избуялата поради нуждата от разбираем за обикновения възприемател (читател и слушател) език новобългарска тенденция отразява еволюционната и постепенна смяна на типа норма и процеса на „езиково зазоряване“ (стр. 43). Последователно и обосновано, историята на новобългарския книжовен език е представена като част от общата история на българския книжовен език, с което се преодолява парцелираното представяне на двата периода като откъснати един от друг и сами за себе си. Така формулирана от авторката, предложената цялостна периодизация отразява спецификата на всеки един подпериод в рамките на цялото, както и приемствеността в книжовноезиковото развитие. Тя се превръща в самата основа на учебника, онзи предварително обмислен и добре структуриран план, в който да бъде разпределено съдържанието, за да се проследи ясно хронологията на явленията и процесите, но и да се открият специфичните моменти от книжовноезиковата ни история.

Темата за непрекъснатата линия в разволя на българския книжовен език, интерпретирана на основата на задълбочените изследвания на редица автори, чиито изводи Д. Иванова представя и доразвива аргументирано, очертава една по-широка картина на езиковата ситуация и книжовните прояви в предвъзрожденската епоха, които стават катализатори на книжовноезиковите процеси през Възраждането. За да разясни генезиса им, тя разширява познатата времева перспектива с явления и духовни продукти, реализирани през XVII в., като включва и един нов феномен – **дамаскинската книжнина, написана на ранен новобългарски книжовен език**. Авторката насочва вниманието на читателя и към проекциите на дамаскиния език върху възрожденските книжовноезикови процеси, набляга многократно на факта, че първите поколения наши възрожденци са познавали, чели и преписвали новобългарската дамаскинска книжнина, за да достигне до логичния извод: дамаскинската книжнина с идеите, жанровете и съдържанието си остава по-близо до Късното средновековие, тя не изразява по-висока обществено-културна идейност, същевременно езикът на тази книжнина има ограничен диапазон и функции, не е в състояние да се издигне до висотата на национално средство за културна комуникация. Но от друга страна, езикът на тази книжнина е далеч от

старобългарския книжовен език и отразява всички особености на аналитичния строй на новобългарската реч. В темпоралната ос между старо и ново езиковата форма изпреварва съдържанието.

Но от дамаскините започна зазоряването на новобългарския книжовен език, който от средата на XVIII век излъчва нова проява, нова книжовна разновидност на българския език от хибриден тип – **славянобългарския**, съчетал в себе си средства, идващи от старата писмена традиция (домашна и черковнославянска), от опита на дамаскинарите, от локалните разновидности на черковнославянския и от говоримата реч. Славянобългарският тип книжовен език, свързан с началната интелектуализация на новобългарския книжовен език, дава тласък за следващия етап в неговия развой (втората половина на XIX век), когато постепенно във времето изгражда своя съвременен облик (стр. 77).

Централно място в общия обем на изложението заема книжовноезиковата историята от възрожденския период (от средата на XVIII в. до началото на XX в.). Тук Д. Иванова отново приобщава читателя към актуалните гледни точки по отношение на езиковите процеси и явления върху базата на нови открити и проучени научни факти. Представянето им в тяхната историческа последователност предоставя възможността да се разгледат поетапно зараждането, развитието и установяването на филологическите идеи, концепции и теории в продължение на целия XIX в. като единен и надграждащ се във времето процес. Чрез полагането им в контекста на социокултурните и времевите рамки на всеки един от установените периоди авторката ясно очертава идейния конструкт на възрожденската национальноезикова програма, в която са заложени концепциите и стратегиите за устройството и нормализацията и на книжовния език. Благодарение на този подход са осветени редица въпроси по отношение на механизмите на създаване на книжовния език от националната епоха, както и процеси и явления на неговото функциониране.

Първият спорен въпрос с нееднозначни отговори в науката, на който се спира Д. Иванова в тази част, е въпросът за началото на националния български книжовен език и дискусиите около него. Приноси са нейните анализи върху сложната многокомпонентна езикова ситуация, чиито отличителни черти са пъстротата и едновременното функциониране на няколко езикови формации. Авторката внася нови акценти при анализа на Паисиевия език в контекста на езика на книжнината от втората половина на XVIII век с оглед на **създаването на славянобългарската разновидност на българския книжовен език**. Тази нова не само във функционално, но и в концептуално отношение формация **славяноболгарски език** съчетава елементи на *словянския* (т.е. нормирания църковнославянски език и среднобългарската традиция) и на говоримия език (*простите речи болгарски*). Нормираността е слаба, но в ядрото на нормата влизат непротиворечащи си единни генетично свързани елементи

(традиционна и разговорна) – на фонетично и графично равнище, в областта на граматиката и преди всичко в лексиката (стр. 90 – 91). Същевременно Д. Иванова не пропуска да отбележи, че запазвайки в основни линии профила на дамаскинарския език (без напълно установена и стабилна норма), делото на първите възрожденци (Отец Паисий, йеросхимонах Спиридон, Софроний Врачански) има връзка с дамаскинската традиция. Но техният език е различна формация, защото притежава черти, които го правят книжовна разновидност от нов тип. Поставя се началото на една нова идея за езика – не само да бъде разбираем, достъпен, но и да консолидира, да носи общобългарски черти, да бъде нерегионален, наддиалектен чрез „словенски речи книжовни“.

Иновативен е погледът на авторката и върху социокултурната и езиковата ситуация от 20-те години на XIX в. и ролята на Брашовския книжовен кръг за **създаването на българския колективен книжовноезиков проект**. Многоаспектно и пълно дейността на дружеството е разгърната на фона на езиковите портрети, които Д. Иванова прави на неговите членове. Фокусът на разсъжденията и анализите за първи път се измества от Петър Берон, разпределяйки се между него и неговите съмишленици и съратници Васил Ненович, Анастас Кипиловски, Петър Сапунов, чиито приноси в българската езикова история са недостатъчно оценени. Авторката запълва някои от белите полета относно това десетилетие и на базата на свои дългогодишни изследвания чертае една по-широка картина на случващото се в езика и направеното за бъдещето на езика през 20-те години – разглежда В. Ненович и ролята му за възраждането на старобългарските образци в правописа, обръща внимание на новаторските идеи на Ан. Кипиловски и оценява високо работата на П. Сапунов над първия цялостен превод на Четвероевангелието на новобългарски език. Наред с това тя, следвайки основната концепция в изложението, убедително обобщава, че с филологическите си идеи и решения книжовниците от Брашовския кръг показват съвременния път на развитие на новобългарския книжовен език, съчетавайки демократичното начало в неговото устройство, но и солидното присъствие на писмената традиция (стр. 133).

На съотношението, съчетанието и единството между традиционни и съвременни говорни елементи във филологическите разбирания и практиката на книжовниците от втората четвърт на XIX в. е посветена следващата част от разглеждания раздел. Както е известно, въпросът за мястото на традицията съпътства филологическите дискусии през цялата книжовноезикова история от XIX в. Започнала като спор за пътя на изграждане на книжовния език, засягащ проблема за взаимодействието между черковнославянското (възприемано до 30-те – 40-те години на XIX в. като старобългарския класически език) и новобългарското гравиво в неговата основа, тази идея се подкрепя и от традиционалистите, и от демократизаторите на книжовния български език. Опирайки се на новите изследвания и разбирания в хуманитаристиката изобщо,

Д. Иванова внася нови уточнения в класическите схващания по отношение на известните в науката Славянобългарска, Черковнославянска и Новобългарска школа от втората четвърт на XIX в. Тя осъвременява погледа върху т. нар. Черковнославянска школа и възприема тезата, че българските книжовници, като К. Фотинов, Хр. Павлович, П. Пиперов, се насочват към принципите на езикова архаизация не като израз на идеен консерватизъм, а като проява на просвещенски класицизъм – книжовният език да притежава достоинства на класическия език, т.е. да се доближи до стиловата извисеност на кодифицирания и богат черковнославянски език, отъждествяван от тях със старобългарския (стр. 149). Авторката разглежда делото на Неофит Рилски като следващ по-късен етап на славянобългарското направление при изграждането на книжовния език, с което отново затвърждава разбирането за последователността и приемствеността както в езиковата практика на книжовниците, така и във възгледите им за бъдещето и перспективните насоки при изработването на нормативните устои на езика.

Както е известно, надделяването на възгледа за демократичното устройство на книжовния език не решава принципния въпрос за конкретните му норми. Диалектното многообразие на българския език, което се отразява върху книжовната практика, усложнява процеса на нормативното изграждане (стр. 213). Именно върху този основен за третата четвърт на XIX в. проблем се насочват разсъжденията на Д. Иванова, представяйки по-нататъшното развитие и осъществяване на заложената още от 20-те години концепция за диалогичност на идеите и съпровождащите ги предложения и демократичност при вземането на решенията в колективните усилия за устройството на нормативната и стилистичната система на изграждащия се език. Авторката поставя развитието на книжовния език и идеите за него в общата европейска панорама, като разглежда **българската просвета и култура в контекста на европейските образователни и културни модели**. В обхвата на това разбиране тя представя възрожденската националноезикова програма и изключителното значение, което Възраждането отдава на езика като основен идентификационен белег, онзи спояващ общността компонент на създаващата се представа за българската държавност (стр. 186).

В идейния хоризонт на времето след средата на века езиковият въпрос е в центъра на вниманието на българските книжовници, като особено важни се очертават процесите на нормализация и кодификация. Съзнателните усилия за кодификация (макар и предписваща поради липса на единен културен център) имат водеща роля, а дискуссионното начало, като основен принцип при решаването на езиковите въпроси, намира място както в по-значимите книжовноезикови проекти от периода, така и в отделните лични визии за развитието на езика и неговата правописна и нормативна система. Д. Иванова с вещина и задълбоченост описва дейността и предложенията за налагане на

определени граматични елементи и правописни особености в кодификационните предписания на Пловдивската, Търновската, Дриновата и Каравеловата школа (освен с термина школа авторката оперира и с други наименования – книжвоноезикови модели, езиково-правописни практики и др.), но за да бъде напълно обективна по отношение на случващото се на българската книжовна сцена през втората половина на XIX в., отделя специално място и на Шуменското книжовно средище, като го поставя в този същия раздел, наред с традиционно приетите в историческата лингвистика школи.

Особено приносни са оригиналните авторски разработки върху **индивидуалните книжвоноезикови модели от третата четвърт на XIX в.** – концепциите на Ив. Добровски, Н. Първанов, Й. Ковачев, В. Стоянов, опиращи се на принципа на *демократизация* на правописа (привеждането му по-близо до говоримата реч), теоретично обосноваването на платформи за *съзнателно архаизиране по посока към старобългарския език* (при което е намерено балансираното взаимодействие с разговорната основа), идеите на Г. С. Раковски и Гр. Пърличев за *общославянски книжовен език* и тяхното реализиране в практиката. В начертаната от Д. Иванова пъстра и сложна картина на процесите, явленията и лингвистичните търсения от този период съотношението *архаизация~осъвременяване* придобива много други допълнителни конотации освен чистото противопоставяне между *традиционно* и *ново* в процеса на конструирането на книжовния език и кодифицирането на неговата нормативна система. Погледнато през призмата на времето, основният проблем, пред който всеки книжовник се изправя в опитите да изгради свое собствено цялостно разбиране по езиковите въпроси, е как да удовлетвори и съвмести едновременно и символните, и комуникативните функции на езика в своите правописни предложения, идеи и модели.

Проблемът за съвместяването на традицията с изискванията и контекстите на Новото време, като един от големите въпроси, пред който са изправени възрожденските радатели и строители на книжовния език, е разгледан от Д. Иванова и от още един ракурс. За първи път в учебното съдържание на дисциплината тя включва **библейската проблематика**. Този избор никак не е случаен. Приносна е тезата на авторката, че модерното културно самосъзнание на българите се състои и в това, че включвайки православната библейска традиция и в гражданската (светска) сфера, то въвежда нейни елементи в ценностната система на Новото време, припознава я като своя интегрална част в постигането на една друга, съвременна културна идентичност (стр. 313). От своя страна, историята на съвременните печатни български преводи на Библията е тясно свързана с историята на българския книжовен език – това е неоспоримият факт, на който се опират разсъжденията и анализите на Д. Иванова. В обхвата на това разбиране са представени и двете водещи тенденции при създаването на националната Библия – тенденцията за непрекъс-

ната диалектическа връзка между традиция и новаторство и тенденцията за демократизация на езика, при която обаче се намира точното място на архаичния компонент, така че използването му да не създава пречка в комуникацията и същевременно да не нарушава сакралността на текста. Авторката разглежда накратко общественото-историческата значимост на всеки съвременен превод на Свещеното писание. Тя представя реализирането на българските преводи на Библията не само като културен акт с огромно значение и събитие от гледна точка на развитието на родната *Filologia Sacra*, но и като огледало на състоянието на книжовния език от своето време – модел за нормализацията и обогатяването му.

Особено внимание заслужават темите за приносите на отделни автори в книжовноезиковия развой, за обществения дебат по въпросите за изграждане на българския книжовен език, за неговото лексикално и терминологично обогатяване, обобщеното представяне на някои специфични моменти при формирането на нормативната система и стилистичната диференциация на българския книжовен език, които се основават на самостоятелни проучвания на авторката. Тя се спира и върху ролята на Българската екзархия – единствената призната институция в последните две десетилетия на XIX и началото на XX в., под чието ведомство са всички българи във и извън пределите на свободна България – като продължител на възрожденската просветна и национално-езикова политика за възстановяване на временно загубената духовна цялост между разединените българи.

Изследователският подстъп към проблемите и състоянието на българския книжовен език през XX в. се извършва плавно чрез голямата тема **за развой на българския правопис**. Отдавайки значение на факта, че в цялото историческо развитие на новобългарския книжовен език съществува приемственост, като връзката с предходната традиция никога не се е късала, особено в правописа (стр. 389), Д. Иванова започва своето изложение с преглед на правописните проблеми от началото на XIX в. до Освобождението и налагането на етимологичния принцип (с неговите варианти – на строго етимологичен принцип и на умерено етимологичен в съчетание с фонетичния). Следосвобожденският период донася замяна на историческите основания с комуникативните потребности, книжовният език получава официален статут и представително-легализиращи функции, а грижата за него се осъществява чрез езиковата политика на държавата. Представените факти и анализи налагат извода, че неустановеността на някои норми, предизвиквала възрожденските спорове, се оглежда в правописа ни чак до 1945 г., когато се извършва същинската правописна реформа. Авторката със загриженост излага мнението си, че част от съвременните правописни проблеми са следствие на нерешените въпроси на правописа през втората половина на XX, както и поради избуялия нихилизъм по отношение на родния език през последните десетилетия (стр. 418).

Д. Иванова отделя място и на **съвременния период от развитието на книжовния ни език** (от XX в. до наши дни). В неговите рамки тя обособява два големи времеви отрязъка, през които обществените промени и последвалите промени в езиковата ситуация довеждат до нови стратегии в езиковото планиране и до нови нюанси в националната езикова политика, свързани не само със собствено езиковото развитие, но и с международния контекст, в който българският език функционира: 1) От началото на XX в. до Втората световна война – етап на установяване на нормативната система на българския книжовен език и нейното официално кодифициране; 2) Съвременен развитие на българския книжовен език след Втората световна война. Особено ценен е критичният поглед, с който Д. Иванова представя процесите и явленията от времето на социализма. На практика, това е първият учебник по история на новобългарския книжовен език, който излиза след 1989 г., което позволява на авторката от дистанцията на времето да разгледа обективно изминалия период, да подходи към него като към история – с неговите положителни и отрицателни езикови проявления, без излишния патос и задължителната официозност на по-старите обобщаващи трудове.

За да опише пълната картина на развойните и книжовноезиковите процеси, авторката включва в своето изследване и **времето на обществено-политическите промени след 1989 г.** Тя разглежда посткомунистическия период като десетилетия, в които езикът се освобождава от административните рамки, в резултат на което се разделя с господстващите идеологии и клишета. Но обръща внимание и на негативните последици от това явление – безконтролното възприемане на чуждици и на различни елементи от некодифицираните подсистеми води до нарастване на субстандартните езикови средства и до колоквиализацията на книжовния език (стр. 47).

Не на последно място, макар и последни по хронология, приноси са анализите на Д. Иванова по отношение на най-новите тенденции в развитието на книжовния език и **българската езикова политика през XXI в. в контекста на европейска интеграция и глобализация.** По нейните думи най-голямата заплаха за българския език идва от самите нас, от проявите на двете крайности – на езиков нихилизъм и консерватизъм: „Ключовият проблем за нас, българите, е как да запазим в Европа своя национален културен облик, как да представим себе си, как да използваме благоприятните условия в новата геополитическа реалност, за да популяризираме по-активно собствените си духовни ценности“ (стр. 465).

Книгата на Д. Иванова е безспорен принос към досегашните изследвания не само в областта на историята на новобългарския книжовен език и българската историческа лингвистика, но за българската хуманитаристика изобщо. В концептуалния модел на настоящото изследване авторката налага интердисциплинарния подход към проблематиката и анализирането на богатия извор

материал. Тя съчетава интерпретативни подходи от различни области на съвременната наука (културна антропология, социология, история, литературна и културна история и др.) и възползвайки се умело от терминологичния апарат на няколко езиковедски направления (социолингвистика, стандартология, стилистика, лингвистика на дискурса, текстова лингвистика, диалектология), многоаспектно и детайлно представя изключително сложните, нееднозначни отношения между социокултурната ситуация, нормализационната и кодификационната дейност в книжовноезиковата сфера и филологическите идеи от Възраждането, както и тяхната рефлексия през XX в. Новият прочит на фактологическия материал, базиран на новите достижения в науката и задълбочените предходни изследвания на самата авторка, запълва белите полета и коригира някои неточни представи от миналото, свързани с непрекъснатостта на българската книжовноезикова история, мястото на дамаскините в нея, ролята на 20-те години на XIX в. и началото на възрожденската национальноезикова програма и др. Чрез своя съвременен поглед към миналото на езика Д. Иванова успява убедително да докаже, че историческият ракурс към съвремието на езика може да даде много отговори на неотложните въпроси относно състоянието на днешния книжовен език и неговите употреби. Ето в какво всъщност се състои ценността на тази книга – миналото, битието и бъдещето на езика, представени като единен процес, към който ние, българите – носители и строители на езика си – да подходиме с грижа, отговорност и прозорливост.

A NEW READING OF THE HISTORY OF THE MODERN LITERARY LANGUAGE

✉ **Dr. Maria Mitzkova, Assist. Prof.**
University of Plovdiv
Plovdiv, Bulgaria
E-mail: m_mitzkova@yahoo.com